

BEVEZETÉS

Visszatekintés

A tudományos növényismeret történetileg a népi növényismeretből sarjadt ki. Népi eredetű az anyanyelvi növénynévanyag jelentős hányada, és nem lebecsülendő az a tapasztalat sem, amelyet egy-egy vidék lakossága a környék növényeiről, növényzetéről felhalmozott. A botanika, a nyelvtudomány és a néprajz határán kialakult etnobotanika, amely ezt a hagyományos fogalom- és ismeretrendszert kutatja, jelentős eredményekre tekinthet vissza hazánkban (Váczy 1974. 23). Gazdag és érdekes a régi írott források növényekre, növénynevekre vonatkozó anyaga (1, pl. a SzT eddig megjelent négy kötetét), és vidékenként ma is meglepően eleven még a hagyományos népi növényismeret (Szabó—Péntek 1976).

A magyar népi növénynevek nyomtatásban való rögzítése és terjesztése a XVI. században kezdődött. Melius Juhász Péter Herbáriumának kolozsvári kiadása például nyomtatásban és kéziratos másolatokban sokáig közkézen forgott Erdély-szerte. Lencsés György ugyancsak több másolatban ismert hatalmas kéziratos munkájának mintegy 4500 receptje több mint ötszáz növényfaj orvobotanikai alkalmazását ismerteti, ezek között több, bizonyíthatóan erdélyi népi gyógyászati adat szerepel (Varjas 1943, Szabó 1978). Az írott és nyomtatott szövegek természetesen nemcsak felhasználták a népi ismereteket, hanem jelentősen bővítették, módosították is őket. Ma már esetenként nehéz vagy éppen lehetetlen eldönteni, hogy mi tekinthető hagyományos ismeretnek, és mi füveskönyvekből származó tudásnak.

A magyar növénytani elnevezésrendszer gazdagítására Benkő József tudatosan használt székely népi növényneveket, és ő volt az első, aki egy magyar szó román eredetét kimutatta: az ecetfa középajtai *szkumpia* nevét (Benkő 1783). A múlt század derekán Moldvában Szabó és Czihák gyűjtött (Czihák—Szabó 1863), Erdélyben Michael Fuss adta ki szász, román és német növényneveket tartalmazó gyűjteményét (Fuss 1847). A román etnobotanika eredményeit a század elején Zach Panțu foglalta össze (Panțu 1906). Ezt követően számos román, magyar, szász etnobotanikai közlés látott napvilágot növénytani, nyelvészeti és néprajzi folyóiratokban. Ezek közül pusztán a példa kedvéért Al. Borza (1910, 1966), Gunda Béla (1966), Vigh Károly (1957) és Fr. Krauss (1943) munkáit említjük.

A népi növénynevekre vonatkozó romániai adatokat 1968-ban Al. Borza etnobotanikai szótára foglalta össze (Borza 1968), majd 1979-ben V. Butură összegezte kutatásainak eredményeit etnobotanikai kisenciklopédiájában (Butură 1979). Borza professzor (a szerzők egyikének, Szabó Attilának doktorátusi vezetője) külön is felhívta a figyelmet a nagy hagyományokkal rendelkező hazai etnobotanikai kutatás eredményeire és feladataira, és ez a közvetlen ösztönzés is hozzájárult ahhoz, hogy 1972-ben két népi növényismereti gyűjtést kezdeményezzünk. Az egyik a magyar növénynévanyag országos felméréséhez szolgáltatott új adatokat önkéntes gyűjtők bevonásával. 1976-ban megjelent etnobotanikai út-

mutatónkban ennek a gyűjtésnek a tapasztalatait és eredményeit foglaltuk össze (Szabó—Péntek 1976), nem annyira az összegezés szándékával, mint annak reményében, hogy sikerül folyamatosan ébren tartanunk a népi növényismeret iránti érdeklődést mind a hivatásos kutatók, mind az önkéntes gyűjtők körében. Az elmúlt időszak igazolta várakozásainkat: a hazai folyóiratokban és kiadványokban (a Művelődésben, Népiismereti Dolgozatokban, múzeumi évkönyvekben) nagyon sok etnobotanikai közlés jelent meg, rendszeresekké váltak a csíkszeredai múzeum szervezésében kétévenként megtartott etnobotanikai szimpozionok, sőt munkánkhoz az ország határain kívül is volt némi visszhangja és hatása (1979-ben a Magyar Néprajzi Társaság és a Magyar Nyelvtudományi Társaság felkérésére a magyarországi önkéntes néprajzi és nyelvjárási gyűjtők IX. országos találkozóján is beszámoltunk tapasztalatainkról). A szintén 1972-ben megkezdett másik gyűjtésünk egy meghatározott terület mennél teljesebb etnobotanikai felmérését tűzte ki célul. Ennek az eredménye ez a kötet.

Etnobotanika a nagyvilágban

Az ember és a növényvilág közötti ősi, hagyományos kapcsolatok a természet háztartásához tartoznak. Nemcsak biológiai, nyelvi vagy társadalmi jelenségek, ezért értelmezésükhöz több oldalú megközelítésre van szükség. Az etnobotanikában, amely végső soron környezettani, ökológiai segédtudomány is, ez a sokszínűség tükröződik.

A kapcsolatok, kölcsönhatások jellege, iránya és erőssége koronként és vidékenként eltérő (a kultúrnövényekkel kapcsolatban vö. Szabó 1983. 23—35; a növénytakaróra gyakorolt hatásról: Kosmal 1980, Smith—Tolstoy 1981). Nemcsak a természetett faj kialakulása kötődhet bizonyos etnikumokhoz, de etnikumok is kötődhetnek bizonyos növényekhez (pl. gabonatermesztő népcsoportok) vagy növényzeti típusokhoz (Topa 1982). Ennek felismerése alakította ki a skandináv etno-ökológiai iskolát (Stocklund, idézi Hofer 1980), amely összefüggéseikben vizsgálja az antropológiai, néprajzi és ökológiai utódlás kérdéseit. Ez a megközelítés a néprajzi csoportok kutatásában is szerephez juttatja az etnobotanikai (Paládi-Kovács 1980).

A természetett növények és a kultúra fejlődésének kutatásában egyaránt fontos segédtudomány a paleoetnobotanika (archeobotanika), melynek kiterjedt nemzetközi irodalmát J. Schultze-Motel foglalja össze évente a *Kulturpflanze* című folyóiratban. A Kárpát-medence leletanyagát Hartyányi és Nováki tanulmánya foglalta össze (1975).

A paleoetnobotanikai leletekben és a pollenanalitikai vizsgálatokban egészen a történelmi időkig követhetők a növényhasználat nyomai, olyan időszakig, amelyről már a szájhagyományként terjedő népi tudás is szolgáltat természetstörténeti és — különösen a helynévadás révén — vegetációtörténeti adatokat. 1980-ban megjelent tanulmányunkban ezt etnogeobotanikai megközelítésnek neveztük (Péntek—Szabó 1980). Az etnogeobotanika kapcsolódik a népi erdőkiélés (Hegyi 1978, Kühn—Hammer 1979), valamint a népi rétgazdálkodás (Paládi—Kovács 1979) kérdésköréhez. Ennek nemcsak néprajzi vagy agrártörténeti, de erdészeti és rétgazdálkodási fontossága is van (Puia et al. 1980).

Etnobotanikai megközelítéssel (így pl. a fajra vonatkozó nevek és ismeretek összegyűjtésével) érzékelhetők a háziasítás (domesztikáció) fokozatai: 1. a „szívesen látott” gyomnövényállapot; 2. a félvad állapot; 3. háziasított szakasz; 4. a visszavadulás szakasza (Davis—Bye 1982). A frissen háziasításba, természetésbe fogott csoportok esetén különösen figyelemreméltó lehet a fajokra vonatkozó népi ismeretanyag. Ez magyarázza pl. a gyógynövénykutatók érdeklődését a népi gyógyászat (különösen a trópusi területek népi gyógyászata) iránt. Az ugyancsak most induló takarmánynövény-háziasítás hasonló érdeklődést szült (Duke—Terrel 1974, 1. Duke 1981).

A rohamos életmódváltás miatt világszerte sürgető a hagyományos népi, törzsi kultúrákban felhalmozott természetismeret számbavétele. A sokasodó közleményekből itt csak a példa kedvéért villantunk fel néhányat: az alaszakai indiánok növényismerete adatokat szolgáltatott az ó- és az újvilág kapcsolattörténetéhez (Norton 1981); a panamai rio indiánok borslevelés haltápláló szokását az ipari haltenyésztés is hasznosíthatja (Joy 1981).

Kína népi gyógyászata ma is elevenen hat nemcsak Ázsiában, de Amerika és Európa országaiban is. Az indiai szubkontinensen Rao, Jamir, Jain és Borthakur közölt érdekes etnobotanikai tanulmányokat (Rao 1981, Rao—Jamir 1982, Jain 1981, Jain—Borthakur 1980; Jain egyébként az indiai etnobotanikai társaság egyik szervezője és vezetője is).

A külföldi szakirodalomban nem ritka — és igen látványos — az egy-egy növényfajra vagy kisebb növénycsoportra vonatkozó monografikus etnobotanikai feldolgozás: *Achillea* (Chandler et al. 1982), *Agave*, *Yucca* (Sheldon 1980), *Amaranthus* (Coons 1982), *Chenopodium* (Wilson 1981), *Hypericum* (Vickery 1981), *Trifolium* (Turner—Kuhnlein 1982) stb.

Az etnobotanikai kutatások megélénkülése annak a történelmi korszakváltásnak a szükségszerű következménye, amely a hagyományos népi kultúrák felbomlását eredményezi. Ha értékesíteni akarjuk az évezredek növényhasználat során felhalmozott tudást, szükség van a kutatás szervezeti kereteire is. Nem véletlen, hogy szervezett etnobotanikai kutatás az ősi kultúrák területein alakult ki elsősorban (így Kínában és Indiában: Jain 1980), valamint ott, ahol veszélyeztetett az őslakosság hagyományainak folytonossága. Az Egyesült Államok Gazdasági Növénytan Társasága pl. jórészt etnobotanikai beállítottságú, mivel azért alapították, hogy „serkentse és támogassa a növények múltbeli, jelenkori és jövőbeli felhasználására vonatkozó kutatásokat, és ennek érdekében magába foglal több olyan szakterületet, mint a mezőgazdaság, néprajz, régészet, erdőszet, kertészet, földrajz, nyelvészet...”. Párizsban a Természettudományi Múzeumban működik egy etnobotanikai laboratórium, amely a nemzetközi kutatások számbavételét is feladatának tekinti.

A néprajz és a biológia határterületén megmutatkozó érdeklődést jelzik az Amerikában évente megrendezett etnobiológiai kongresszusok. 1981-ben, a IV. kongresszus évében jelent meg a *Journal of Ethnobiology* I. kötetének 1. száma S.D. Emslie szerkesztésében: a néprajz és a biológia határterületéről (etnotaxonómia, etnobotanika, kulturális ökológia: háziasítás, archeobotanika, etnomedicina stb.) közöl tanulmányokat.

Szemponatok, módszerek

1972-ben megkezdett vizsgálatunkban az etnobotanikai kutatás általános gyakorlatától eltérően néhány új szempont érvényesítésére törekedtünk:

(1) Viszonylag nagy, de pontosan körülhatárolt területen abszolút pontsűrűséggel dolgoztunk, lehetőleg oly módon, hogy adataink statisztikailag is kiértékelhetők legyenek.

(2) Az etnobotanikai gyűjtés párhuzamosan haladt a florisztikai és geobotanikai adatgyűjtéssel, kiterjedt a teljes spontán és termesztett flórára. Nemcsak a pozitív ismereteket követtük nyomon, hanem figyelemmel kísértük az ismert, de meg nem nevezett fajokat is, valamint azokat, amelyek az ismeret szintjén sem jelentkeznek.

(3) Helyszíni botanikai azonosítással és herbáriumi példányok gyűjtésével szigorúan ragaszkodtunk a tárgy, a fogalom és a név egységéhez.

(4) A kutatópontok lakosságának nyelvi hovatartozásától függetlenül mindenütt egységes szempontok szerint vizsgáltuk a fellelhető tényanyagot.

Kutatásra az Erdélyi Szigethegység északkeleti peremével határos vidéket jelöltük ki. A terület nyugati határát a 23° keleti hosszúsági kör alkotja, amely érinti Kalota falut, délen a határ a Kis- és Nagydongót Gyaluval összekötő vonal, a keleti határ Kisbács és Újszelistye között húzódik, északon pedig Nagypetri déli határát metszi (a kutatópontok felsorolását l. a rövidítések jegyzékében!). Ezek a vonalak egy szabályos téglalapot határolnak, mintegy 800 km² területet, amely nagy vonalakban azonos a nyelvjárasi-néprajzi értelemben vett Kalotaszeggel. Északnyugati része az Almás vízrendszeréhez, délnyugati fele a Bánffyhunyadi-medencéhez, déli része a Gyalui-havasokhoz, keleti és északkeleti része a Szamos-hátságához tartozik. Jóformán teljes egészében magába foglalja a Nádas és a Kapus patakának vízgyűjtő területét és kis részben a Sebes-Körös meg az Almás vízgyűjtő területének felső részét. A területen lévő mintegy 60 települést 50 önálló kutatópontba csoportosítottuk. Rajtuk kívül a nyelvjárasi teljesség és az összehasonlítási lehetőség céljából a gyűjtést kiterjesztettük Bábonyra, Váralmásra, Kalotaszentkirályra, Mogyorókerekére és más pontokra is.

Nem lehet célunk itt a gyűjtés összes botanikai vonatkozásainak elemzése, mindössze annyit jegyzünk meg, hogy az adatfelvételezéshez 1972-ben a hazai lehetőségeket messzemenően figyelembe vevő chorológiai módszer szolgált kiindulópontként (Nyárády—Vicol 1969). A vezetőnövények kijelölésében és a botanikai adatfelvételezésben a közép-európai flóratérképezési utasításokat követtük (Ehrendorfer 1973), de ennek az adatsornak a feldolgozásáról terjedelmi okokból teljesen le kellett mondanunk. A vegetáció elemzésében elsősorban a tájképi, illetőleg a gazdasági szempontból jelentős egységeket, valamint az antropogén vegetációt kísértük figyelemmel. Ugyancsak botanikai, pontosabban agrobotanikai célunk volt egyes gazdasági növények és dísznövények génkészletének mennél pontosabb felmérése.

A rendszeres munkához szükséges kérdőív szerkezete a következő volt:

Vadon termő fűnemű növények	339	kérdés
Fák és cserjék	56	kérdés
Gyomnövények	110	kérdés
Dísznövények	276	kérdés
Szántóföldi növények	40	kérdés
Gyümölcsök	60	kérdés
Konyhakerti növények	52	kérdés
Gombák és más növények	51	kérdés
<hr/>		
Összesen	984	kérdés

A kérdések növényfajokra, ritkábban növénynemekre vonatkoztak, a fajtákkal vagy a növény gyakoriságával, felhasználásával, részeivel kapcsolatos ismereteket mellékkérdések segítségével rögzítettük. Az eredeti kérdőív a terepmunka során lényegesen módosult: a területen ismert, számon tartott új fajok kerültek bele, más — mint gyűjtés közben kiderült, ismeretlen — fajok gyakorlatilag teljesen kimaradtak.

Gyűjtésünk teljes anyagát könyvünk Adattára tartalmazza. Ezt egészíti ki, illetve a benne való eligazodást könnyíti meg a magyar és román népi növénynevek jegyzéke. A feldolgozást, értékelést nyújtó fejezetek eredeti szándékunk ellenére vázlatosak, itt-ott elkerülhetetlenül hézagok maradtak. Menet közben be kellett látnunk, hogy pl. a növénytermesztés teljes feldolgozása külön monográfiát kívánna, emiatt meg kellett elégednünk azzal, hogy részletesebben foglalkozunk egyik archaikus búzafajunkkal, az alakorral és néhány újvilági növénnyel (babbal, burgonyával), valamint a tökfélékkel. Ehhez hasonló kényszerű vázlatosság jellemzi a népi növényneveket tárgyaló részt is, amely szintén külön monografikus feldolgozást igényelne.

A terület növénytani feldolgozását egységesített chorológiai adatlapok segítették (vö. Nyárády—Vicol 1969), a dokumentációt herbáriumi példányok, magpróbák és fényképek egészítették ki. A vegetáció jellemzéséhez több száz geobotanikai felvétel és bőséges fényképanyag készült.

A népi növényismereti gyűjtés módszerével kapcsolatban fontosnak tartottuk, hogy lehetőleg ne egy, hanem több, 4—5 adatközlővel dolgozzunk egyszerre. Ez lehetőséget teremtett az adatközlők ismeretanyagának kölcsönös kiegészítésére és ellenőrzésére. Általában vasárnap és ünnepnapokon végeztük a gyűjtést. A kérdőív mellé képanyagot is vittünk magunkkal (Jávorka—Csapody 1958; Bretandeu é.n.; Anghel et al. 1972; Jávorka—Csapody 1962; Henning 1972), a vitás kérdéseket a helyszínen, élő növények felhasználásával igyekeztünk tisztázni. Az adatok hangtanilag pontos lejegyzését Péntek János, a botanikai ellenőrzést Szabó Attila végezte. A kérdőívet minden kutatópontra legalább egyszer kikérdeztük, ott, ahol lehetőség volt rá, párhuzamosan román és magyar nyelvű adatokat is gyűjtöttünk. A 251 adatközlő nemzetiségi megoszlása: 83 román, 168 magyar; nemek szerint: 93 férfi, 158 nő; életkor szerint: 41 fiatal (25 évesnél fiatalabb), 121 középkorú (26—60 év közötti), 89 ennél idősebb.

A növényvilág számokban

Gyakorlati, alkalmazott botanikai szempontból fontos az emberi élet és a növényfajok élete, elterjedése között kialakuló kölcsönös kapcsolat, mivel (1) a növényvilág az állati, így az emberi élet ökológiai alapja; (2) az emberi (társadalmi) élet befolyásolja a növényfajok elterjedését és a növénytakaró alakulását; (3) a növénytermesztés a bioszféra új egységeinek, az agroökoszisztémáknak a kialakulásához vezetett, amelyek területünkön századokon át stabilaknak bizonyultak; (4) a hagyományos közösségekben felhalmozódott tudásanyag értékes és még csak részben ismert adatokat szolgáltathat az ember—növény kapcsolatok múltjáról, jelenéről és várható alakulásáról; (5) az így leszűrt tapasztalatok a tervezésben, jövőalakításban is hasznosíthatók.

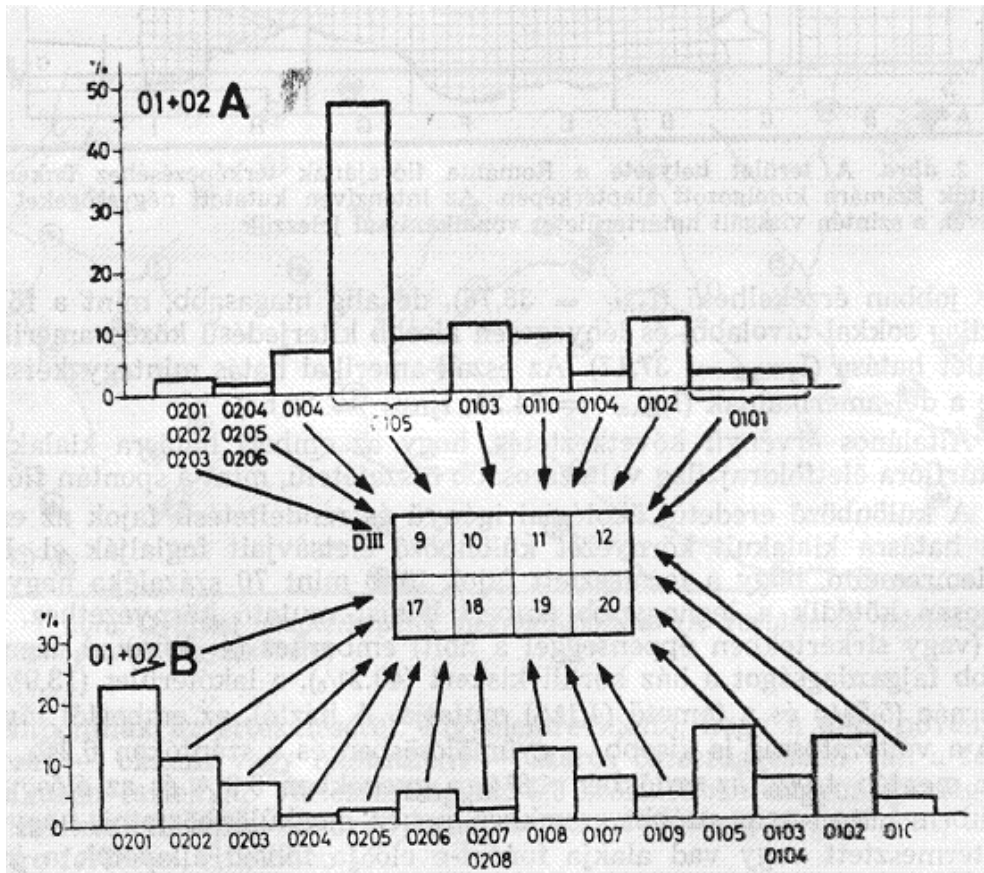
Ahhoz, hogy ezt a kapcsolatrendszert frissen gyűjtött adatokkal megbízhatóan jellemezhesük, a megadott területen elvégeztük a teljes (spontán és termesztett) flóra, valamint a természetes és emberi hatásra kialakult növénytakaró felvételezését. A felvételezés egyik célja az volt, hogy felmérjük a különböző életföldrajzi területek hatását vidékünk természetes flórájára, illetve kimutassuk a különböző kultúrák közvetett hatását a termesztett flórára. Megjegyzendő, hogy ez a két hatáscsoport a természetből kivadult növények révén részben össze is mosódhat.

A vizsgált területnek a világtérképen elfoglalt helyét az 1. ábra, az ország területén elfoglalt helyét a 2. ábra mutatja, a gyűjtőpontok elhelyezkedését és a használt négyzethálózatot a 3. ábra szemlélteti. A nagy növényföldrajzi egységek hatását a terület flórájára az 1. táblázatban foglaltuk össze. Az adatok közül itt csak azt emelnők ki, hogy a természetes flórát az eurázsiai fajok uralják, és bőségesen vannak benne kárpáti-alpesi és bennszülött, dacikus fajok (a kultúrflórából ilyen fajokat — talán az egy *Viola joói* vitatható és esetleges háziásítása kivételével — nem tudtunk kimutatni). Az emberrel legszorosabb kapcsolatban lévő termesztett növényfajok kevesebb mint 5 százaléka európai, alig több mint fele eurázsiai, 33 százaléka viszont amerikai, afrikai, ausztráliai életföldrajzi területekről vándorolt be, illetőleg nagyon távoli kultúrzonák hatását őrzi. A legszembetűnőbb az észak-amerikai (10,8%), valamint a közép- és dél-amerikai eredetű (7,4%, 5,3%), jórészt már elpusztult ősi indián kultúrák hatása.

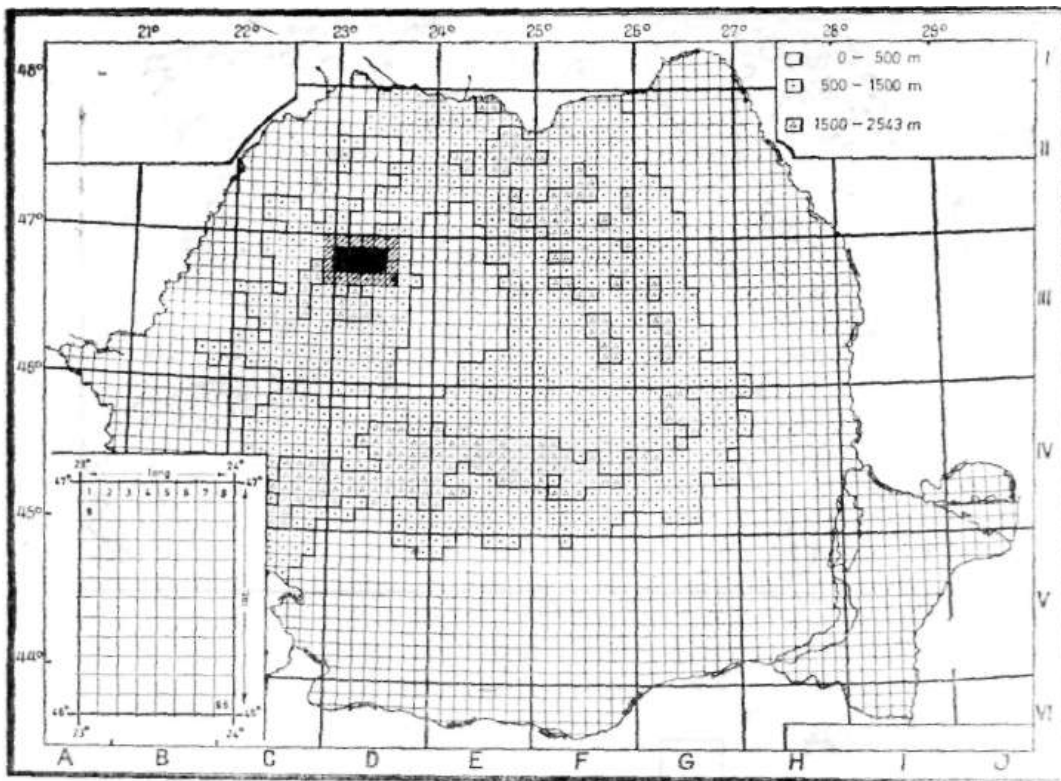
A továbbiakban csak az etnobotanikailag legfontosabb kultúrflórát elemezzük a 2. táblázatban megadott szempontok (deskriptorok) és jellemzők alapján. A különböző növényföldrajzi területeknek a vizsgált mintaterületre való hatását számszerűen egy hatásindexszel jellemezhetjük. A hatásindex (I) kiszámítására a következő képletet használjuk:

$$I = 100 \cdot (a \cdot b^{-1})^{-1},$$

ahol a = a területen őshonos (autochton) fajok százalékos részvétele a flórában, b = a területre egy adott származási helyről bevándorolt, behozott (allochton) fajok százalékos aránya a flórában, I_1 = spontán flóra hatásindex, I_2 = kultúrflóra hatásindex. Mintaterületünk flórájának az előbbieken megjelölt szempontok és értékek szerinti jellemzését a 2. táblázatban tüntettük fel. A táblázat adatai alapján jól követhető például, hogy az afrikai kontinens elképesztően fajgazdag flórájának behatolása a spontán flórába elhanyagolható (I_{1Afr} = 0,48). A termesztett flórában

1. ábra. Gyűjtési területünk helyzete a világ különböző biogeográfiai övezeteihez, tájaihoz viszonyítva, a különböző növényföldrajzi területekről származó fajok százalékos részvételének feltüntetésével. (A = spontán flóra, B = természetű flóra. A kódszámok feloldását 1. a 2. táblázatban!)

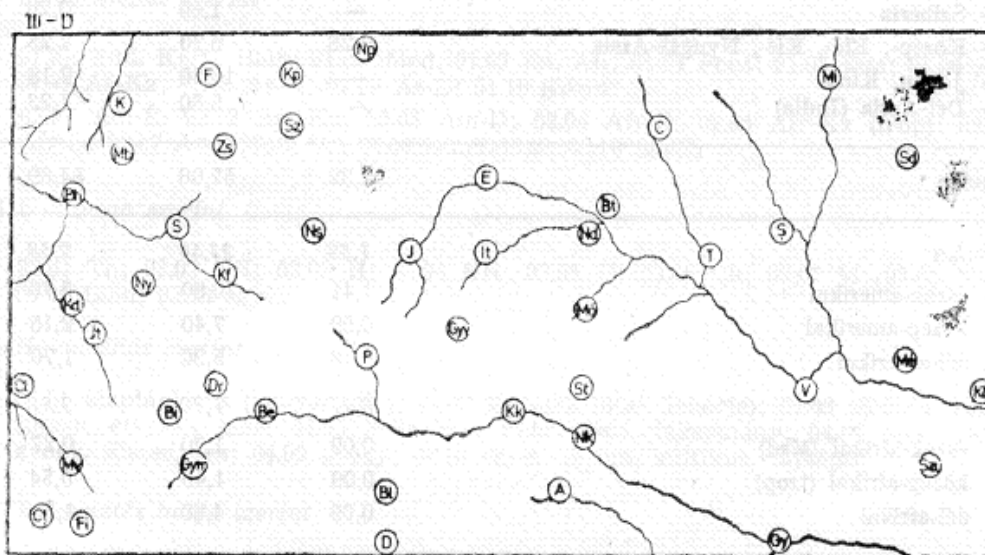
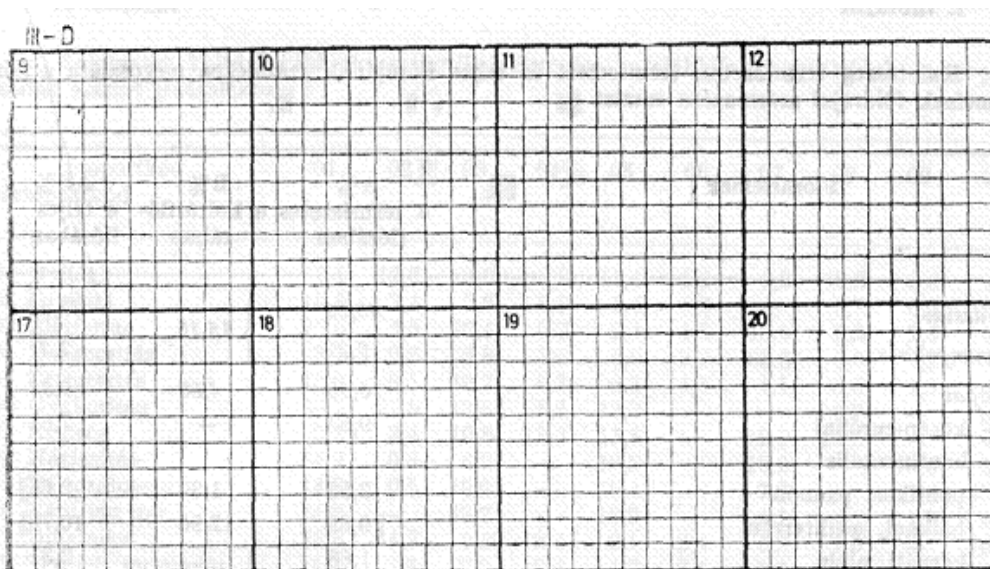
2. ábra. A terület helyzete a Románia flórájának térképezéséhez önkéntes gyűjtők számára kidolgozott alaptérképen. Az intenzíven kutatott négyszögeket feketével, a szintén vizsgált határterületet vonalkázással jelezzük

már jobban érzékelhető ($I_{2Afr} = 38,76$), de alig magasabb, mint a földrajzilag sokkal távolabbi és lényegesen kisebb kiterjedésű közép-amerikai terület hatása ($I_{2KAm} = 37,17$). Az észak-amerikai hatás mintegy kétszerese a dél-amerikainak ($I_{2EAm} = 54,34$, $I_{2DAm} = 26,67$).

Általános érvényű következtetés, hogy az emberi hatásra kialakult kultúrflóra életföldrajzilag változatosabb összetételű, mint a spontán flóra.

A különböző eredetű, ökológiai igényű és rendeltetésű fajok az emberi hatásra kialakult környezet különböző életsávjait foglalják el. Figyelemreméltó, hogy a természetű fajok több mint 70 százaléka nagyon szorosan kötődik a legnagyobb emberi hatást mutató környezethez, az élő (vagy sírkertekben éppenséggel a holt) emberhez (4. ábra). A legnagyobb fajgazdagságot a ház körüli kiskert (49,2%), a lakóterület (13,9%), a tornác (5,5%) és a temető (4,1%) mutatja. A háztól, az embertől távolabb a változatosság is kisebb: a gyümölcsösben és a szántókon 6,2%, az utak mentén 4,1%, az erdőkben 4,8%, a gyepekben 3,9% és az élősövényekben 1,9% — az utóbbi esetekben nehéz megkülönböztetni, hogy a faj természetű vagy vad alakja fordul-e elő (a félvad állapotok a jellemzőek). Gyakoribbak az egyéves és évelő fajok (5. ábra, 03 szempont).

A fajon belül megfigyelhető változatosság (6. ábra, 09 szempont) az esetek 9 százalékában nagyon magas, 19 százalékában közepes, 14 százalékában alacsony volt (a fajok felénél nem volt lehetőségünk ennek a

3. ábra. Gyűjtési alaptérképünk négyzethálózata. (A rövidítések feloldását I. a kutatópontok jegyzékében!)

szempontnak az értékelésére). Figyelemre méltó, hogy a népi növényismeret — okként vagy okozatként — szoros összefüggésben van a fenotipikusan észlelhető változatossággal: 5,8 százalékban nagyon gazdag, 19 százalékban közepes. A növényismeret viszont (6. ábra, 10 szempont) többnyire felületes, ritkábban jó.

A hagyományos felhasználási módokat elkülönítő csoportosítás szerint (04 szempont) a legtöbb fajt dísnövényként termesztik (63,6%), 8,8% zöldség, 7,7% nyersanyag- vagy takarmányszolgáltató, 6% gyümölcs, 4,9% alaptáplálék, 4,5% ízesítő, fűszer és gyógynövény (7. ábra).

1. táblázat

Kalotaszeg természetes, termesztett és teljes flórájának százalékos megoszlása a flóra elemeinek földrajzi származása szerint

Flóraelemek	A% a természetes flórában	B% a kultúrfló- rában	AB% a teljes flórában
<i>Eurázsiai</i>	45,63	} 15,10	37,58
<i>Circumpoláris</i>	9,27		7,21
<i>Európai</i>	10,50	4,80	9,33
— közép-európai	9,53	—	7,62
— kontinentális			
pontikus, pannón	3,53	1,30	2,65
balkáni, mediterrán	9,89	12,96	10,76
— kárpáti, alpin	1,68		2,31
— endemikus	2,03	} 2,16	1,57
<i>Ázsiai</i>	0,26	18,70	5,86
— Szibéria	—	1,60	0,20
— Közép-, Elő-, Kis-, Nyugat-Ázsia	0,26	6,20	2,25
— Japán, Kína	—	10,30	2,18
— Dél-Ázsia (India)	—	3,60	1,23
Összesen	92,32	57,06	84,89
<i>Amerikai</i>	1,59	23,50	9,58
— észak-amerikai	1,41	10,80	5,70
— közép-amerikai	0,09	7,40	2,18
— dél-amerikai	0,18	5,30	1,70
<i>Afrikai</i>	0,27	7,70	2,51
— észak-afrikai (Med)	0,09	1,70	0,27
— közép-afrikai (trop)	0,09	1,40	0,54
— dél-afrikai	0,09	4,60	1,70
Összesen	1,86	33,30	12,23
Óceánia	—	0,70	0,14
Kozmopolita	5,91	1,20	5,70
Ismeretlen és egyéb	—	1,40	2,84

2. táblázat

Kalotaszeg kultúrflórájának statisztikai elemzése az alábbi szempontkódok és csoportkódok szerint (százalékban):

csoportkód szempontkód	01	02	03	04	05	06	07	08	09	10
01 Óvilági	2,1	12,8	4,8	1,3	15,1	1,9	6,2	10,3	3,6	1,2
02 Újvilági	10,8	7,4	5,3	1,7	1,4	4,6	–	0,7	0,7	0,7
03 Életforma	23,0	5,5	32,4	0,2	9,4	1,2	15,4	6,2	2,4	–
04 Hasznosítás	2,7	2,2	5,8	1,9	6,0	7,7	63,6	3,6	1,2	5,0
05 Természetes	13,9	5,5	49,2	6,2	6,2	4,1	4,1	3,8	1,9	4,8
06 Gyakoriság	30,7	22,6	17,3	5,8	13,2	–	–	0,7	–	8,2
07 Régiség	2,2	2,4	10,8	19,7	17,5	–	12,0	29,3	–	4,1
08 Házasítás	54,2	0,5	6,2	–	12,2	–	13,2	–	10,6	2,4
09 Változatosság	14,2	0,5	19,2	–	13,4	–	7,2	–	1,4	43,4
10 Népi ismeret	24,2	–	43,2	–	18,9	–	4,1	–	1,7	4,1
11 Dinamika	28,8	34,8	9,8	2,4	3,1	3,4	0,2	1,0	–	16,3
12 Területi megoszlás	4,1	3,8	7,2	9,4	4,3	2,4	5,8	1,0	–	58,6

01 és 02 *Eredet szerint*

01.01 End, Kárp, Balk; 01.02 Med, 01.03 Eu, Atl; 01.04 Pont; 01.05 Eua; 01.06 As; 01.07 As-Kz; 01.08 As-K; 01.09 As-D; 01.10 Kozm
02.01 Am-É; 02.02 Am-Kz; 02.03 Am-D; 02.04 Afr-É; 02.05 Afr-Kz (trop); 02.06 Afr-D; 02.07 Aus; 02.08 Oc; 02.09 ismeretlen; 02.10 egyéb

03 *Életforma szerint*

03.01 Th; 03.02 TH; 03.03 H; 03.04 HH; 03.05 G; 03.06 Ch; 03.07 M; 03.08 MM; 03.09 Lián; 03.10 egyéb

04 *Hasznosítás szerint*

04.01 alaptáplálék (kenyér stb.); 04.02 táplálék (olaj, fehérje); 04.03 zöldség; 04.04 fűszer, élvezeti szer; 04.05 gyümölcs; 04.06 ipari, takarmány; 04.07 dísz; 04.08 gyógy, fűszer, tea; 04.09 gyógy; 04.10 egyéb (gyom, kultikus, tájképi)

05 *Termesztés helye szerint*

05.01 cserép, cseber; 05.02 kiskert, cserép; 05.03 kiskert; 05.04 háztáji, gyümölcsös; 05.05 szántó föld; 05.06 útszegély; 05.07 temető, park; 05.08 gyepek; 05.09 élő-sövény; 05.10 egyéb

06 *Termesztés jellege szerint*

06.01 ritkán termesztett; 06.02 szórványos; 06.03 gyakori; 06.04 nagyon gyakori; 06.05 általános; 06.08 bizonytalan, ismeretlen; 06.09 egyéb; 06.10 már nincs termesztésben

07 *Házasítás mértéke*

07.01 teljesen házasított; 07.03 erősen házasított; 07.05 mérsékelten házasított
07.07 alig házasított (félvad); 07.09 nem házasított (vad); 07.10 ismeretlen és egyéb

08 Termesztésbevétele ideje (itt)

(08.01 őskori; 08.02 ókori; 08.03 középkori (XVI. századig); 08.04 újkori (XVII—XIX. sz.); 08.05 jelenkori (XX. sz.); 08.07 egészen új; 08.08 bizonytalan; 08.10 ismeretlen és egyéb)

09 Változatosság mértéke (itt)

09.01 alig van; 09.03 kicsi; 09.05 közepes; 09.07 nagy; 09.09 nagyon nagy; 09.10 ismeretlen és egyéb

10 A népi ismeretek foka

30.01 jelentéktelen (név sincs); 10.03 felületes (csak név); 10.05 közepes; 10.07 jó; 10.09 nagyon jó; 10.10 ismeretlen

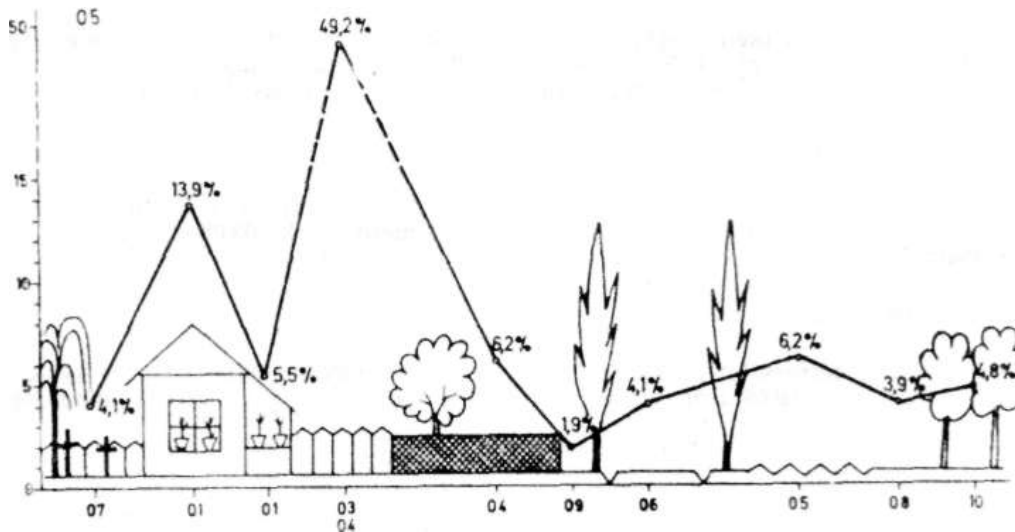
11 Dinamika szerint (génerózió)

11.01 állandósult; 11.02 terjedő (szedimentáció 1); 11.03 visszaszoruló (erózió 1); 31.04 most megjelenő; 11.05 most eltűnő (erózió 2); 11.06 eltűnt (erózió 3); 11.08 terjedő és gazdagodó (szedimentáció 2); 11.10 ismeretlen és egyéb (nem felmérhető)

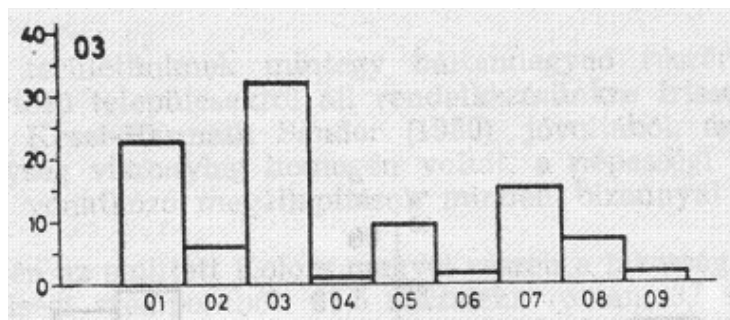
12 Területi megoszlás szerint

32.01 Kapus mentén elsősorban; 12.02 Kapus—Nádas; 12.03 Nádas mente; 12.04 Nádas—Körös—Kapus; 12.05 Körös; 12.06 Almás—Körös; 12.07 Almás; 12.08 Kalota; 12.09 Szigethegység (Dongó); 12.10 általános vagy elszórt, tisztázatlan

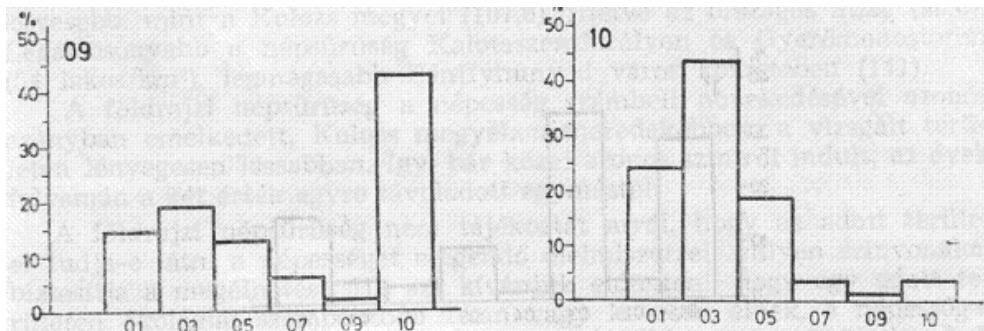
A természetben csak a fajok 13,2 százaléka elterjedt, 21,1 százalék csak gyakori, 23,6 százalék szórványos, 30,7 százalék ritka, 8,2 százalék már csak a termelők emlékezetében él, egyébként a területről biológiailag kihalt. A házasítás idejét tekintve (8. ábra, 08 szempont) a fajok 2,2 százaléka ősi domesztikáció, 2,4 százalékát az ókori, 10 százalékát

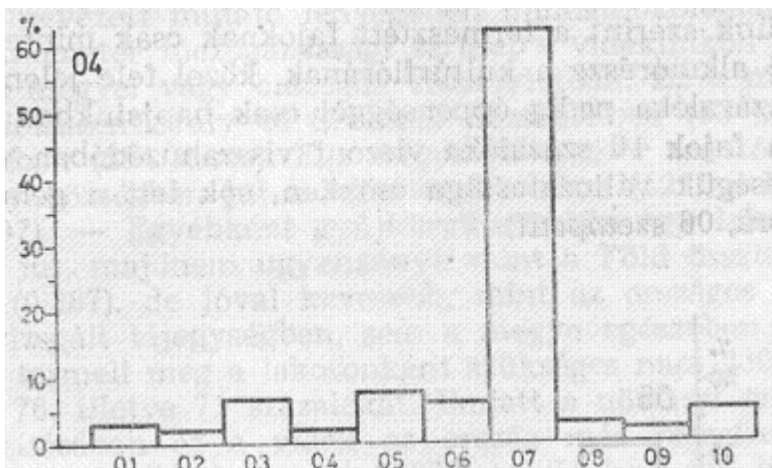
4. ábra. A természet flóra százalékos megoszlása az ember környezetében kialakított különböző élőhelyeken

5. ábra. A különböző életformákhoz (03) tartozó fajok százalékos megoszlása a természetes flórában (az 5—8. ábra magyarázatához 1. a 2. táblázatot!)

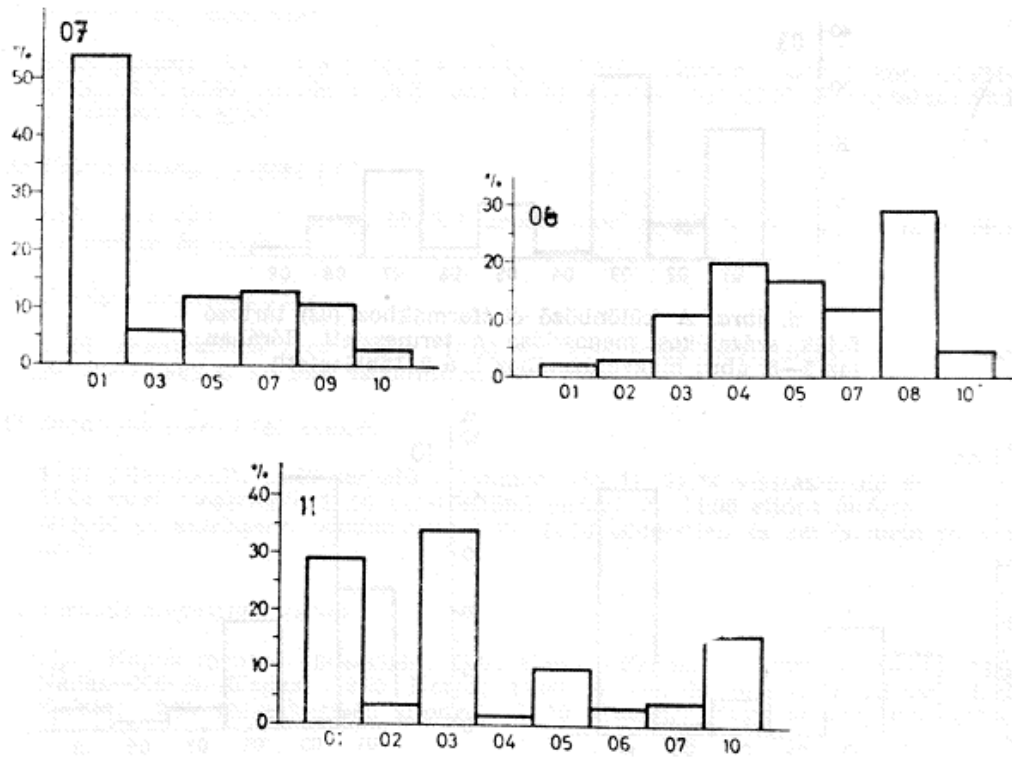

6. ábra. A fajon belüli változatosság(09), illetve a természett fajokra vonatkozó népi növényismeret jellegének (10) százalékos megoszlása

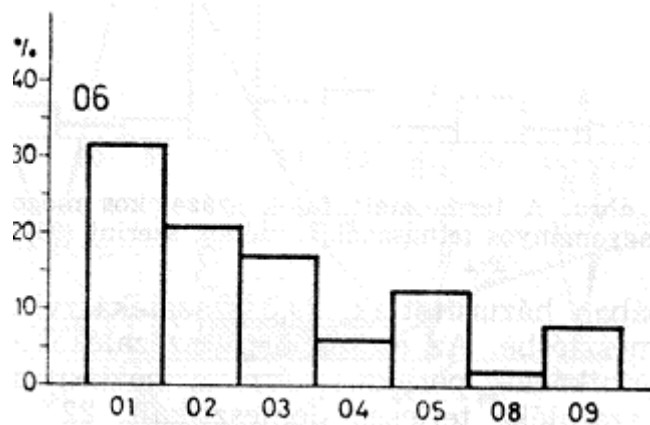
7. ábra. A természett fajok százalékos megoszlása hagyományos felhasználási módok szerint (04)

a középkori Európában háziasították, 29,5 százalékát viszont a legújabb korban fogták természetésbe. Az esetek nagy százalékában nehezen ítéltető meg a domesztikációs periódus. Ami a háziasítás fokát illeti, a fajok mintegy 60 százaléka teljesen domesztikált, 22,8 százaléka közepesen vagy gyengén, tehát populációik vagy alfajaik a természetes flórában is jelen vannak (8. ábra, 07 szempont).

8. ábra. A természetett flóra százalékos összetétele a háziasítás foka (07), a háziasítás ideje (08), valamint a természetés területi megoszlása (11) szerint

Megítélésünk szerint a természetett fajoknak csak mintegy 28,5 százaléka állandó alkotórésze a kultúrflórának, közel fele jelenleg van terjedőben, 2,4 százaléka pedig éppenséggel csak napjainkban bukkant fel a területen. A fajok 16 százaléka viszont visszahúzódóban vagy eltűnőben van, többségük változatossága csökken, sok lett a genetikai erózió áldozata (9. ábra, 06 szempont).

9. ábra. A természetett fajok százalékos megoszlása a természetés jellege szerint (06)

Néesség

Kutatási területünknek mintegy háromnegyed részéről, a Kolozs megyéhez tartozó településekről áll rendelkezésünkre frissebb demográfiai felmérés Keszi-Harmath Sándor (1980) jóvoltából, ám figyelembe véve a tájegység viszonylag homogén voltát, a népeségi arányokra és folyamatokra vonatkozó megállapítások minden bizonnyal általános érvényűek.

1977 elején az említett Kolozs megyei részen a lakosság száma 65 574 volt. Nemzetiségi szempontból: 61,5 százaléka román, 37 százaléka magyar, 1,5 százaléka más nemzetiségű. A század elejétől a terület népessége 26 százalékkal növekedett, miközben a megye egész lakossága megkétszereződött.

A vizsgált tájegységben négyzetkilométerenként 67,5 lakos él, ez kevesebb, mint a Kolozs megyei (107,6), illetve az országos átlag (90,8). Legalacsonyabb a népsűrűség Kalotaszentkirályon és Gyerőmonostoron (54 lakos/km²), legmagasabb Bánffyhunad város körzetében (141).

A földrajzi népsűrűség a népesség számbeli növekedésével azonos arányban emelkedett, Kolozs megyében meredekebben, a vizsgált területen lényegesen lassabban. Így, bár közel azonos szintről indult, az évek folyamán a két érték egyre távolodott egymástól.

A földrajzi népsűrűség nem tájékoztat arról, hogy az adott terület el tudja-e látni a népességet elegendő élelmiszerral, milyen színvonalon biztosítja a megélhetést. Ha azt kívánjuk eldönteni, hogy egy adott területen ökológiai szempontból sokan vagy kevesen élnek, a népességet csak a mezőgazdasági területhez vagy még inkább a szántóterülethez kell viszonyítani, ahhoz a részhez, amelyen a lakosság megtermelheti a biológiai létét biztosító élelmiszert. Ez a hagyományosan „fiziológiai népsűrűségének” nevezett mutató lényegében (humán)ökológiai népsűrűség. Egy négyzetkilométer mezőgazdasági területre vidékünkön kevesebb lakos jut, mint megyei vagy országos viszonylatban. Ez a mutató legalacsonyabb Kalotaszentkirály és Szentpál községekben (63 lakos), legmagasabb Gyaluban (204 lakos). Egy négyzetkilométer szántóterületre Kalotaszentkirály községben jut a legkevesebb lakos (121), a legtöbb pedig Gyaluban (497). — Egyébként gyűjtőterületünkön egy lakosra 0,379 ha szántóterület jut, majdnem ugyanannyi, mint a Föld összterületére számított átlag (0,387), de jóval kevesebb, mint az országos átlag (0,454). Sem a vizsgált tájegységben, sem a megye egészében a növénytermesztés nem termeli meg a lakosonként szükséges napi 2000 kcal-t, csak a szükséglet 76, illetve 71 százalékát. Emiatt a növényi eredetű élelmiszerek biztosításában ez a vidék az ország más részeire van utalva. Állati eredetű táplálékból viszont 8597,2 millió kcal évi többlet mutatható ki. Figyelembe véve, hogy egy állati eredetű kalória előállításához 7 növényi eredetű kalóriára van szükség, megállapítható, hogy a terület elsődleges kalóriaértékben kifejezett termelése meghaladja a népesség elsődleges kalóriaszükségletét (a többlet mintegy 34 302 millió kcal/év). Ez a többlet jórészt az ember által közvetlenül nem hasznosítható szénaterméskből adódik. Mindebből az is következik, hogy a tájegység valamivel több élelmiszert termel, mint amennyi a népesség eltartásához szük-

séges. Ez természetes is, lévén mezőgazdasági jellegű tájegység (a városi lakosság részaránya mindössze 12,8%), amelynek fő szerepe az élelmiszertermelés a megye nem mezőgazdasági népessége számára.

Az össznéesség foglalkoztatottsági mutatója 49,6, majdnem azonos szintű a megyei átlaggal (49,1), azaz ezer aktív keresőnek ezertizenöt gazdaságilag inaktív személyt kell eltartania. Nemek szerinti megoszlásban a férfiak esetében ugyanez a mutató 55,7, nők esetében 43,5. Ha az adatokat a munkaképes népességre vonatkoztatva számoljuk, a foglalkoztatottsági ráta 91,5, férfiaknál 98,7, nőknél 83,8 (a megyei átlagnál jóval magasabb). Ez a mutató adja a foglalkoztatottsági színtről a legteljesebb képet, és egyben jelzi, miért a fiatal, az idős, illetőleg a női népesség van szorosabb kapcsolatban az etnobotanika szempontjából is fontos hagyományos életformával.

A munkaképes korban lévő népesség aránya az össznéességhez viszonyítva itt alacsonyabb (54,2%), mint megyei átlagban (57,5%). Ez jelentős mértékben a munkaképes korban lévő fiatal korosztály elvándorlásának következménye, de nem hagyható figyelmen kívül a természetes népszaporulat alacsonyabb volta sem.

Korosztályonként a 0—14 évesek aránya Kalotaszegen valamivel magasabb a Kolozs megyeinél, a 60 éven felüliek aránya viszont jóval meghaladja a megyei átlagot, és ez demográfiai öregedésre vall.

A mezőgazdasági dolgozók által eltartható személyek számában kifejezett termelékenység szint a vizsgált tájegységben a legalacsonyabb. Ez két tényező együttes hatásának a következménye: a) egy hektár szántóterületre számítva itt mindenképpen kevesebb élelmiszert termelnek; b) a szántóterületre számított mezőgazdasági aktív népesség sűrűsége a vizsgált területen magasabb (az országos átlagnál mintegy 20 százalékkal). Egyébként a vizsgált tájegységben egyetlen mezőgazdasági dolgozó 6,4 személy részére termeli meg az élelmiszert.

Jelentős mértékben csökkent a századfordulótól a mezőgazdasági dolgozók száma: mintegy 32 százalékkal, a megyei átlagnál (15,8%) jóval nagyobb mértékben.

Az ismertetett demográfiai és más társadalmi folyamatok eredményeként 1900 és 1977 között átalakult a vidék településhálózata is. Létrejött hat új település: Egeres gyártelep, Forgácskút-telep, Csonkatelep, Dealul Negru, Bălcești és Andrászáza. Két település közigazgatásilag is egyesült (Kalotaszentkirály és Zentelke). Jelentősen módosult a települések nagyságrendi szerkezete is: 1900-ban csak 18 olyan helység volt, amelyben ötszáznál kevesebb lakos élt, 1977-re ez a szám 25-re emelkedett. Megnövekedett az 1500 lakosnál nagyobb települések száma is: 6-ról 12-re. Ezzel szemben a közepes nagyságrendű településeknek csökkent mind a száma, mind a lakossága.

Ami a települések számbeli növekedésének okait illeti, a középkorban és azután még sokáig, amíg a népesség—gazdaság korreláció főleg élelmészeti kérdésekre korlátozódott, és amikor újabb és újabb mezőgazdasági területeket lehetett és kellett elhódítani az erdőktől vagy a mocsaraktól, ha valamelyik település lakossága túlnőtt a környező terület

eltartó képességén, a lakosság egy része kirajzott és új települést hozott létre. A kirajzott falvak rendszerint nem távolodtak el az anyafalutól, mivel az emberek ezer és ezer szállal kapcsolódtak azokhoz a helyekhez, ahol szüleik és ősük éltek. Két új település (Egeres gyártelep és Forgácskút-telep) kialakulásában ipari üzemek létesítése játszott szerepet.